

27. RAPOPORT, S. G., SOKOLSKIJ, S. L. (1926) *Sbornik dejstvuyushhego zakonodatelstva po mediko-sanitarnomu i aptechnomu delu v USSR*. Kharkov: [S.n.].

28. BATAKIS, G. A. (1948) *Organizatsiya zdravoohraneniya*. Moscow: Medgiz.

29. GUREVICH, M.G. (1922) Itogi i perspektivy. *Profilakticheskaya meditsina*. 2-3, 72-97.

30. EFIMOV, D. I. (1922) Za kem byt transportnoy meditsine? *Profilakticheskaya meditsina*. 2-3, 111-120.

31. EFIMOV, D.I. (1929) *10 let sovetskogo zdravoohraneniya na Ukraine*. Kharkov: Nauchnaya mysl.

32. ROMANENKO, A. K. (ed.) (1987) *Zdravoohraneniye i meditsinskaya nauka v Ukrainy SSR: [in 3 vol.]*. Vol.1: Zdravoohraneniye v Ukrainy SSR. Puti i itogi razvitiya. Kyiv: Zdorovia.

33. KAHAN, S. S. (1939) *Otkhrona narodnoho zdorovia v USSR. Tsyfry i fakty*. Kyiv: Derzhvydav.

34. KOTSUR, N. I. (1997) *Sotsialne stanovyshche miskoho naselennia Ukrainy v umovakh nepu (1921 – 1929 rr.)*: Abstract of unpublished thesis (PhD of Historical Science), Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv

35. MELNYCHUK, O. A. (2006) Orhanizatsiino-pravovi osnovy medychnoi dopomohy zastrakhovanyim u 20-ti rr. 20 st. *Intelihtentsiia i vlada*. 8, 139-150.

36. MOVCHAN, O. M. (2006) Medychne obsluhovuvannia robitnykiv USSR. 1920-ti roky. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*. Vol. 15, 19-64.

37. NESMELOVA, Z. N. (1920) Pervyj Vseukrainskij s'ezd bakteriolov i epidemiologov. *Vrachebnoe delo*. 12-19, 527-534.

38. NIKOLAEV, I. I. (1928) Iz istorii organizatsii i deyatelnosti Narkomzdrava USSR. *Profilakticheskaya meditsina*. 12, 9-12.

39. TURCHINA, M. O. (2014) Zakonodatelstvo ob ohrane zdorovya rabochikh i sluzhashchikh v USSR v 1920-1930 gg. *Fundamentalnye issledovaniya*. 12, 2686-2690.

40. KHOROSH, I.D. (1955) *Osnovnye etapy razvitiya zdravoochranieniya na Poltavshhine*: Abstract of unpublished thesis (PhD), Kharkov.

41. KHOROSH, I.D. (1963) *Pervye gody razvitiya zdravookhranieniya na Ukraine (1918 – 1920)*. Kyiv: Gosmedizdat USSR.

42. Khronika (1925). *Profilakticheskaya meditsina*. 4, 173.

43. Khronika i informatsiya (1928). *Profilakticheskaya meditsina*. 1, 167-170.

Надійшла до редколегії 04.07.16

I. Adamska, Ph.D. in History
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORGANIZATIONAL AND LEGISLATIVE ACTIVITIES OF THE SOVIET AUTHORITIES ON ESTABLISHING OF THE HEALTHCARE SYSTEM IN THE UKRAINIAN SSR (IN 1920^s)

The article deals with the policy of the Communist Party and the Ukrainian SSR's government in the sphere of public health. In the 1920^s, the Bolsheviks tried to organize their own structure of health protection. From 1918 on they were shaping a system of the state control over the healthcare. Legal acts of Soviet Russia were used as a pattern in the process of establishment of public healthcare in Ukraine. During the 1920^s, the Soviet authorities passed many legislative acts regulating the process of forming and functioning of the central and local agencies. Institutional and management structure which was organized in the early 1920^s developed under the influence of different political, social and economic phenomena such as war or administrative reforms. The transformation from the "military communism" to the new economic policy and then to the planned economy exerted huge influence on the structure of public healthcare management. Such new tasks as e.g. control over private medical practice and drug trade or forming plans of public healthcare's development and its integration into state economic plans required appropriate changes in the structure of people's commissariat and local agencies. By the end of the 1920^s the Soviet government successfully realized the idea of subordinating all branches of the healthcare system to the "single management".

Key words: healthcare system, Ukrainian SSR, healthcare management, legislative acts, the new economic policy, 1920^s.

УДК 94(438):272/273"1948/1949"

О. Антонюк, канд. іст. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОЛІТИКА КОМУНІСТИЧНОЇ ВЛАДИ ЩОДО КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ПОЛЬЩІ (1948 – 1949)

У статті досліджується ставлення партійно-державного керівництва до католицької церкви в період від утворення Польської об'єднаної робітничої партії у грудні 1948 р. до зриву переговорів між урядом та єпископатом Польщі в грудні 1949 р.

Комуністична влада намагалася ліквідувати незалежність церкви та підкорити її державі. Із цією метою протягом 1949 р. була проведена низка політичних, адміністративних і економічних заходів антирелігійного характеру. Був посилений контроль за релігійними зібраннями та процесіями. Церковні лікувальні заклади були передані у державну власність. Велика кількість учителів отримала заборону на викладання релігії в школах. Почали масово закриватися церковні школи або переводитися до розряду звичайних шкіл. Був встановлений державний контроль податків духівництва та церковних установ. Польські органи безпеки арештували 98 ксьондзів і ченців.

5 серпня 1949 р. розпочалися переговори змішаної комісії, до складу якої увійшли представники влади та Єпископату. Уряд вимагає від церкви підтримки реформ, що проводилися в країні, перш за все, колективізації села. Однак, для єпископату питання кооперації села було майже неприйнятним. Неможливість досягти компромісу призвела до зриву переговорів у грудні 1949 р.

Ключові слова: католицька церква, комуністична влада, секуляризація, релігія, духівництво, єпископат.

У статті досліджується ставлення партійно-державного керівництва до католицької церкви в період від утворення Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП) у грудні 1948 р. до зриву переговорного процесу між урядом та єпископатом Польщі в грудні 1949 р.

Прагнення комуністичного керівництва до об'єднання Польської робітничої партії (ПРП) з Польською соціалістичною партією (ПСП) було успішно завершено на об'єднавчому з'їзді двох партій 15 грудня 1948 р. Насправді відбувся процес поглинання комуністами ПСП. Лідер новоутвореної ПОРП Б. Берут у своїй доповіді на з'їзді зазначив: "Наш Конгрес є свідченням перемоги революційної ідеології в боротьбі з чужими ідеологічними впливами щодо польського робітничого класу,

свідченням перемоги марксизму-ленінізму". З'їзд ухвалив ідейно-програму декларацію ПОРП, що визначила головною метою партії побудову соціалізму в Польщі. Передбачалося здійснення цієї мети, "ламаючи опір тих, хто прагне протиставити себе його розвитку" [10, с. 622].

З утворенням ПОРП завершився початковий етап формування комуністичної системи. Влада приступила до ґрунтовних перетворень у державі з метою встановлення політичної, економічної та культурної моделі, подібної до СРСР. На цьому етапі необхідно було визначити місце та роль католицької церкви в новій системі політичного устрою.

Для нового політичного режиму виникала реальна загроза того, що церква могла взяти на себе роль лега-

льної опозиції. Залишаючись єдиною незалежною структурою, вона не підкорилася владі. Тим більше, що католицький костел на той час мав досить міцні позиції в державі та значний вплив у польському суспільстві. Активну діяльність проводили духовні семінарії, релігійні об'єднання та чернецькі ордени. Під опікою духівництва знаходилися велика кількість дитячих ясел і садків, дитячих й опікунських домів і домів для пристарілих, інтернатів і шкіл. Також продовжувалася викладання релігії в початкових і середніх загальноосвітніх школах. Церковна ієрархія широко проводила свою видавничку діяльність. За кількістю католицьких журналів Польща займала перше місце в Європі. У цілому, у 1948 – 1949 рр. виходило 63 католицьких періодичних видань [9, s. 15-16].

Однак, на зламі 1948 – 1949 рр. католицька церква в Польщі опинилася в дуже складному стані. Вона зазнавала посилення утисків з боку влади. Саме в цей час відбулися зміни в керівництві самої церкви. 22 жовтня 1948 р. нагло помер кардинал А. Хлонд. Ще напередодні смерті він висловив побажання щодо кандидатури наступника. Їм мав бути 47-річний єпископ Люблінський С. Вишинський. Його кандидатура була схвалена Апостольською Столицею. 12 листопада 1948 р. Папа Римський Пій XII призначив С. Вишинського архієпископом Гнезненським і Варшавським, а 4 січня 1949 р. новий примас Польщі прийняв присягу [12, s. 131].

Прихід С. Вишинського збігся з часом початку генерального наступу на католицьку церкву, що був проголошений вже на об'єднавчому з'їзді робітничих партій. Ідейно-програмна декларація ПОРП чітко визначала ставлення нової партії до релігійного питання. Зокрема, у черговий раз проголошувалася свобода сумління та віросповідання, невтручання у внутрішні справи костелу, а також висловлювалася позиція партії щодо відокремлення церкви від держави та надання шкільному навчанню й громадським установам світського характеру. У той же час, підкреслювалося домагання партії від духівництва всіх конфесій лояльного виконання своїх обов'язків щодо держави. Декларація ПОРП рішуче заявляла: "Партія буде непримиренно переборювати будь-які реакційні тенденції, що лицемірно ховаються під виглядом уявного захисту віри, будь-які тенденції, що спрямовані на використання релігійних почуттів віруючих з метою сіяння безладу, будь-які спроби проведення реакційної політики, будь-які клерикальні прагнення, що спрямовані на підпорядкування впливам кліру політичного й суспільного життя в країні" [10, s. 625].

Особливість ситуації в Польщі полягала в тому, що понад 90 відсотків населення сповідувало католицизм [12, s. 7]. Для здійснення своїх планів ПОРП намагалася заручитися підтримкою більшості людей, акцентуючи увагу не на релігійному питанні, а на "класовій" та національній єдності, спільності завдань польського народу в соціалістичних перетвореннях.

Один з секретарів ЦК ПОРП А. Завадський з трибуни об'єднавчого з'їзду робітничих партій (15 грудня 1948 р.) заявив: "Наша партія добре знає, що більшість польського суспільства є віруючими католиками. Від цієї маси католиків ми не відчуваємо себе нічим роз'єднаними. Навпаки, відчуваємо себе з ними зв'язаними єдністю робітничого класу, робітничо-селянським союзом, національною спільністю і прагненням, шляхом побудови безкласового суспільного устрою, до морально-політичної єдності народу" [17].

Особливу увагу партійне керівництво приділяло т.зв. "молодіжному фронту" з метою обмеження церковного впливу на молоде покоління. Від влади лунали звинувачення в тому, що "викладачі релігії в школах постійно проводять серед учнів ворожу агітацію щодо Народної

Польщі" [9, s. 15]. У результаті, з початком нового 1948/1949 навчального року велика кількість учителів отримала заборону на викладання релігії в школах. Почали масово закриватися церковні школи або переводитися до розряду звичайних шкіл. Так, чисельність католицьких навчальних початкових і середніх загальноосвітніх шкіл у 1948/1949 навчальному році становила 69 із 135 у 1945 р. [1, с. 741]. Також, влада продовжувала створювати мережу шкіл Товариства друзів дітей (ТДД), де вже не навчали релігії. Якщо в 1948 р. таких шкіл було 35, то в 1949 р. їх чисельність збільшилася до 100 [5, s. 14].

Зрозуміло, що в церковному керівництві лунало занепокоєння з приводу тиску на зміну системи освіти, на обмеження викладання релігії в школах. Під час засідання єпископату в січні 1949 р. пролунало визнання: "Уряд виразно уникає всіляких антикостельних законів і розпоряджень. Найчастіше з Міністерства Освіти виходять таємні й усні інструкції ворожого характеру щодо Костелу" [11, s. 20].

Можна погодитися з цим визнанням єпископату, адже Міністерство освіти не стояло осторонь від проведення політики секуляризації та політизації виховного процесу. Пригадаємо, що в цей час ще мало юридичну силу розпорядження колишнього міністра в справах релігії та публічної освіти К. Бартля від 1927 р. про викладання релігії в школах. Міністр освіти С. Сжешевський на об'єднавчому з'їзді робітничих партій зазначив, що необхідно "вирвати молодь, учителів і школу з-під впливу реакції і, зокрема, реакційного розполітизованого кліру... будемо реалізовувати гасло відокремлення Костела від держави. Ненависний вчителями т.зв. циркуляр Бартля буде найближчими днями скасований". Дійсно, незабаром Міністерство освіти видало нове розпорядження, яке, по суті, повністю скасовувало попередні обов'язки вчителів щодо викладання релігії в школах. Йшлося про "неминуче розширення прав самої молоді ... молодь старше 15 (років – О. А.) зможе сама вирішувати про те, чи хоче навчатися релігії, чи ні. Передбачаємо перенесення часу вивчення релігії на пізнішу годину" [14].

Очевидно, що відчуваючи можливі наслідки державної політики в конфесійній сфері, примас Польщі С. Вишинський прагнув захистити церкву й намагався проводити більш стриману політику щодо влади. [21, s. 209]. 22 грудня 1948 р. єпископат Польщі звернувся до президента Польщі Б. Берута з посланням про становище католицької церкви в Польщі. Йшлося про пропозицію врегулювання відносин між церквою та державою. [12, s. 136-138]. Ще в січні 1949 р. Ватикан наполегливо рекомендував С. Вишинському розпочати переговори з польським урядом. Метою цих переговорів мало бути врегулювання відносин із державою. Також у лютому 1949 р. кардинал А. С. Сапега настійно пропонував Б. Беруту приступити до переговорів [1, с. 620].

Однак, можна стверджувати, що на той час влада не мала наміру проводити переговорний процес з єпископатам. Яскравим свідченням цього була різка заява уряду за підписом міністра публічної адміністрації В. Вольського від 14 березня 1949 р. Насправді ж текст заяви підготував секретар ЦК і член політбюро ЦК ПОРП Я. Берман – один з головних ідеологів партії, роль якого в проведенні конфесійної політики була значною. Після обговорення на засіданні секретаріату ЦК ПОРП 12 березня текст був виправлений та остаточно затверджений в якості директиви подальшого ставлення комуністів до церкви вже на наступному засіданні 17 березня. Наступного дня цей урядовий документ отримав секретар єпископату З. Хороманський, який

від імені польського єпископату Польщі здійснював зв'язок з представником уряду в справах церкви міністром В. Вольським. 20 березня урядова заява була опублікована в партійній пресі [13, с. 280].

У заяві наголошувалося, що уряд не має наміру порушувати релігійні свободи віруючих і втручатися у внутрішні справи костельної адміністрації. У той же час, у досить різкій формі на адресу більшості церковної ієрархії містилися звинувачення "в проведенні антипольської політики й підтримці німецьких шовіністичних претензій, що висловлювалися Ватиканом у справі "возз'єднаних земель". Констатовалося, що створена вищим кліром атмосфера загрози релігії спричиняє стан громадського занепокоєння. Урядова заява закидала верхові кліру співпрацю зі "злочинними й антидержавними угрупованнями", що були "агентурою англо-американського імперіалізму". Як видно з документу, партійно-державне керівництво Польщі обіцяло й надалі проводити репресивну політику щодо "церковних підбурювачів", а ксьондзам, які будуть лояльними щодо влади, забезпечити опіку й охорону [15].

Незабаром єпископ З. Хороманський надіслав міністру В. Вольському листа з відповіддю єпископату на заяву уряду, де висловлювалося обурення в зв'язку з фактом публікації цієї заяви та звинувачення уряду в пропагандистських нападках на католицьку церкву. У кінці листа констатовалося, що "така поведінка уряду не тільки не допоможе врегулюванню державно-церковних відносин, але й робить їх неможливими" [12, с. 144].

25 березня 1949 р. під час бесіди з радянським послом у Варшаві В. З. Лебедевим Я. Берман доповідав, що після появи друком урядової заяви партійне керівництво організувало по всій країні проведення масових зборів на підтримку позиції уряду в церковному питанні. На думку Я. Бермана, це означало перехід у відкритий наступ на католицьку церкву в Польщі. Крім того, радянський посол отримав інформацію про намір здійснення низки адміністративних, фінансових й інших заходів, спрямованих на обмеження "діячів костелу, які занадто розперезалися". Йшлося про початок підготовки проекту закону про церковні землі, що залишилися недоторканими під час земельної реформи 1944 – 1945 рр. та циркулярів про доходи ксьондзів і церковних організацій. Польський керівник висловив прагнення "добитися розшарування серед духовництва та серед віруючих". "З метою внесення розколу серед ксьондзів та віруючих громадян, – зазначив Я. Берман, – ми введемо до складу делегації, що їде на Всесвітній Конгрес із захисту миру в Парижі, близько п'яти людей із числа католиків" [2, с. 58-59].

Приблизно в цей же час у вищих ешелонах влади виникла ідея створення католицької партії, як засобу впливу на духовництво та віруючих. Базою для майбутньої партії мала бути клерикальна Партія праці (ПП), що підтримала комуністів. На початку березня 1949 р. секретар ЦК ПОРП Р. Замбровський запропонував керівникові ПП Ф. Віді-Вірському "продумати питання про розширення Партії праці за рахунок ведучих католиків і подальшого перетворенню її в католицьку партію, що протипоставлена ... Ватикану". Виконуючи вказівку партійного керівництва та проаналізувавши політичну лінію своєї партії, Ф. Віді-Вірський рішуче висловився проти спроби створення католицької партії на базі ПП. На його думку, масова католицька партія в боротьбі за владу підтримала б церкву, замість ПОРП, а також "неминуче, з перших же кроків, перетворилася б на знаряддя польської реакції" [3, с. 286]. Очевидно, аргументи лідера ПП були достатньо вагомими, що переконали

керівництво ПОРП відмовитись від ідеї створення масової католицької партії.

На подальше загострення відносин влади та церкви вплинули події, що відбулися в липні 1949 р. Перш за все, це – оголошення декрету Ватикану від 1 липня 1949 р. про загрозу відлучення від церкви католиків – членів компартій, а також їх добровільних і свідомих прихильників [12, с. 163-164]. У відповідь пролунала офіційна заява польського уряду від 26 липня 1949 р. "Ухвала ватиканська стикається з обов'язковим у Польщі правним порядком, тому не може бути ані поширена розповсюджена, ані виконана" [16].

Ще однією подією, що розбурхала віруючих по всій країні, було т.зв. "люблінське чудо". 3 липня 1949 р. під час молитви в Люблінському кафедральному соборі монахиня помітила сльози на образі Божої Матері. Незважаючи на те, що місцеве духовництво висловилося дуже обережно про подію, до Любліна почали прибувати тисячі паломників. 13 липня відбулася давка біля собору, під час якої одна людина загинула, а 19 людей отримали серйозні травми. Наступного дня воєводське керівництво організувало масові виступи своїх прихильників із засудженням "авантюристичної діяльності кліру, що спрямована проти держави". Відбулися сутички з групою віруючих й арешти деяких із них [18, с. 100].

Вищевказані події змусили державно-партійне керівництво проаналізувати стан відносин з католицькою церквою та змінити тактику щодо польського єпископату. Уже 19 липня 1949 р. на засіданні секретаріату ЦК ПОРП член політбюро та віце-прем'єр польського уряду Х. Мінц представив "розширений план антиклерикальних дій". У своїй доповіді він зазначив, що "немає жодної надії на компроміс із теперішньою клерикальною реакцією". На думку доповідача, "метод окремих ударів", спрямований проти церкви, не витримає випробування та мав бути замінений стратегією "масованого удару". План Х. Мінца складався з двох фаз: "підготовчої" та "генерального наступу". Під час першої фази планувалося створити серед проурядової частини духовництва "ініціативну групу" для співпраці з владою. Реалізація другої фази передбачала "розсічення зв'язку" між духовництвом, яке вирішило співпрацювати з владою та іншою частиною церковної ієрархії. Крім того, планувалося схвалення Сеймом закону, що окреслював би норми контролю чернечих зібрань і католицьких об'єднань, норми фінансового контролю церковних доходів, а також багато інших форм контролю держави за діяльністю церкви. "Генеральний наступ" також мав на меті схилити всіх ксьондзів до підписання спеціальної декларації про лояльність щодо влади. У результаті, План Х. Мінца був ухвалений на засіданні політбюро ЦК ПОРП 23 липня 1949 р. [8, с. 138].

Необхідно зазначити, що ідея розколу католицької церкви зсередини не була новою. Пригадаємо, що такі спроби робилися ще в попередній період. Йдеться про діяльність групи католиків, які виступили з ініціативою підтримки й співпраці з комуністичною владою. Добре відомо, що з 1947 р. вони діяли в об'єднанні "ПАКС" ("РАХ") і під керівництвом Б. Пясецького продовжували виконувати диверсійну роль проти церковної ієрархії.

Але нового імпульсу тактика розколу католицької церкви набула вже після візиту Б. Берута в Москву. У своїх нотатках він записав про зустріч із Й. Сталініним від 1 серпня 1949 р. Інформуючи радянського лідера про політичну ситуацію в Польщі та плани польського керівництва, Б. Берут отримав від Й. Сталіна наступну директиву: "Про клір: не зробіте нічого, поки не доб'єтесь розколу на дві окремі групи, які протистоять одна одній ... масова пропаганда обов'язкова, але сама одна про-

паганда не зробить того, що необхідно... ви не орієнтуєтесь на розкол... без розколу серед кліру нічого не вийде... кримінальне право – необхідно потрібно, але не воно вирішує..." [8, s. 139].

Незабаром після зустрічі з радянським керівництвом, 5 серпня 1949 р. вийшло два законодавчі акти, що безпосередньо були присвячені релігійному питанню. Перший – "Декрет про захист свободи сумління та віросповідання". Формально декрет гарантував свободу сумління та віросповідання, право вільно вибирати або не сповідувати будь-яку релігію. Разом з тим, передбачалася кримінальна відповідальність (до трьох років позбавлення волі) "за зловживання свободою віросповідання та сумління в цілях ворожих устрою Республіки Польща" [6]. Зрозуміло, що можливість різної інтерпретації могла обмежувати діяльність церкви та давала співробітникам держбезпеки привід для перевірки лояльності священнослужителів до влади.

Другим декретом вносилися зміни до закону про громадські товариства. Так, був скасований виняток для релігійних об'єднань щодо проведення обов'язкової реєстрації. Новий правовий акт зобов'язував її здійснити протягом 90 днів [7]. Фактично, ці нововведення давали офіційні підстави для проведення адміністративного контролю та нагляду за діяльністю релігійних громад з метою її обмеження.

Одночасно з ухваленням цих декретів, 5 серпня 1949 р. розпочалися переговори змішаної комісії, до складу якої ввійшли представники влади: заступник члена політбюро ЦК ПОРП Ф. Мазур, міністр публічної адміністрації В. Вольський та віце-міністр національної оборони Е. Охоб. Єпископат представляли його секретар єпископ З. Хороманський, єпископ Лодзінський М. Клепач та єпископ Плоцький Т. Зажжевський.

Чергове засідання комісії відбулося 12 серпня 1949 р., а наступного дня на засіданні політбюро ЦК ПОРП міністр В. Вольський проінформував про перебіг переговорів. Члени політбюро оцінили "лінію партії щодо кліру за цілком правильну". Крім того, на цьому засіданні політбюро ЦК ПОРП було схвалено рішення про продовження дій за накресленим планом, що складався з семи пунктів. Основна увага приділялася наступним питанням: про посилення контролю за релігійними зібраннями та процесіями; про передачу в державну власність церковних лікувальних закладів; про подальше обмеження викладання релігії в школах; про державний контроль податків духовництва та церковних установ; про заборону діяльності католицьких молодіжних організацій; про примусове управління католицькою організацією "Карітас" ("Caritas"); про адміністративне обмеження церковних пожертвувань [4, s. 30].

Відповідно наміченого плану були підготовлені й увалені наступні правові акти: закон про зібрання від 18 серпня 1949 р. і циркуляр міністра публічної адміністрації від 23 листопада 1949 р. змінили норми попереднього закону від 11 березня 1932 р. щодо релігійних зібрань та значно обмежили можливості церкви в організації релігійних ходів і маніфестацій; постановою міністра охорони здоров'я від 8 серпня та 26 листопада 1949 р. були націоналізовані церковні лікарні; розпорядженням міністра освіти від 26 серпня 1949 р. велика кількість учителів отримала заборону на викладання релігії в школах; розпорядженням міністра фінансів від 5 серпня 1949 р. були запроваджені податкові книги та скасовані податкові пільги для духовництва та церковних установ; постановою Ради Міністрів від 10 листопада 1949 р. значно розширювало компетенцію воєводських адміністрацій у сфері церковних пожертвувань [4, s. 30].

На виконання рішення політбюро ЦК ПОРП про заборону діяльності католицьких молодіжних організацій партійно-державне керівництво намагалося залучити Союз польської молоді (СПМ). Саме ця провладна молодіжна організація брала активну участь у ліквідації католицьких молодіжних організацій. Структури СПМ часто застосовували методи вкорінювання до цих організацій своїх агентів з метою "розробки" діяльності католицьких молодіжних середовищ, а також ослаблення їх згуртованості. Підрозділи різних рівнів займалися виявленням членів, а, головним чином, активістів Молодіжних об'єднань (МО) та Католицьких товариств молоді (КТМ), щоб унеможливити їх роботу з молоддю. Диверсійна діяльність активу СПМ проти католицьких молодіжних організацій мала нещадний характер і здійснювалася за допомогою партійно-державного апарату [19, s. 390-391].

У результаті антирелігійної політики влади вдалося унеможливити продовження роботи багатьох католицьких молодіжних організацій. Їх діяльність 3 листопада 1949 р. єпископат призупинив, бажаючи таким чином уберегти членів цих структур від очікуваних репресій з боку комуністичної держави. Однак, деякі ланки місцевого рівня продовжували роботу під іншими назвами або в умовах конспірації [19, s. 355].

Особлива місія у репресивній політиці влади щодо католицької церкви відводилася польським структурам держбезпеки. З питань їх роботи в лютому 1949 р. була схвалена резолюція секретаріату ЦК ПОРП, яку надіслав Б. Берут радянському керівництву. У цій резолюції були підбиті підсумки роботи й поставлені завдання апарату Міністерства публічної безпеки (МПБ). Щодо серйозних недоліків у роботі МПБ, то наголошувалося "про запізнілість інформації про плани вищого кліру". Планувалося розширення агентурної мережі та "розробка найбільш активних елементів кліру з метою успішного застосування цілої системи різноманітних засобів: від примусових засобів щодо одних до нейтралізації щодо інших" [2, с. 24-27]. Для функціонерів МПБ була підготовлена спеціальна інструкція № 30 від 1 вересня 1949 р., що прописувала ретельно перевіряти господарчу діяльність, джерела фінансування й доходи церковних організацій "з метою розшуку матеріалів, котрі можна було б визнати за компрометуючі" [20, s. 43].

У квітні 1949 р. кореспондент ТАРС Р. Н. Пантохін інформував Москву: "Польські органи безпеки провели арешти найбільш нахабних костельних провокаторів..." [3, с. 285]. Дійсно, протягом 1949 р. було арештовано 98 ксьондзів і ченців [1, с. 715].

Черговою спробою розколу католицької церкви зсередини стало створення 2 вересня 1949 р. Союзу борців за свободу та демократію. При ньому була створена Комісія ксьондзів, членами якої на початковому етапі було декілька десятків т.зв. "ксьондзів-патріотів". Незабаром їх чисельність перевищила одну тисячу людей, що становило близько 10% загального складу парафіяльного духовництва [5, s. 19]. Їх політично спрямована діяльність полягала в підтримці релігійної політики влади, засудження дій польського єпископату й Апостольської Столиці, а також вимогах зміни стосунків усередині католицької церкви.

На такому фоні активізації антирелігійної політики влади переговори змішаної комісії значно гальмувалися. В урядовому проекті від 9 листопада 1949 р. була сформульована вимога політичної підтримки державою церквою з низки принципово важливих для влади проблем. Йшлося про визнання костелом нового державного порядку, нового західного кордону Польщі, неправомірності втручання папи Римського у внутрішнє політичне життя країни, розрив римсько-католицького духи-

вництва з підпіллям і згоду з тим, що колективізація не має протиріччя з католицькою вірою. Більш того, партійно-державне керівництво Польщі вимагало від єпископату підтримки реформ, що проводилися в країні, перш за все, колективізації села [1, с. 630].

Про реакцію керівництва католицької церкви свідчить інформація, "що отримав із кіл єпископату" міністр В. Вольський і 18 листопада 1949 р. передав Б. Беруту. Єпископат був готовий поступитися з багатьох пунктів. Із його боку серйозною політичною поступкою була згода на визнання нової влади. Однак, питання кооперації села було майже неприйнятним. Цей пункт єпископат пропонував прибрати з тексту угоди, на що влада не погоджувалася. Переговори змішаної комісії носили затяжний характер й обидві сторони не змогли дійти згоди. У результаті переговори були перервані в грудні 1949 р. [1, с. 632].

Отже, з утворенням ПОРП влада здійснила рішучий наступ на католицьку церкву, намагаючись ліквідувати її незалежність і підкорити державі. Із цією метою протягом 1949 р. була проведена низка політичних, адміністративних й економічних заходів антирелігійного характеру, спрямованих на обмеження впливу церкви, а також спробу розколу церкви зсередини. Такий тиск з боку влади змусив єпископат Польщі зайняти оборонну позицію й піти на переговори з нею, що не увінчалися успіхом. Неможливість досягти компромісу призвела до зриву переговорного процесу.

Список використаних джерел

1. Волокитина Т.В. Москва и Восточная Европа. Власть и церковь в период общественных трансформаций 40 – 50-х годов XX века: Очерки истории / Т. В. Волокитина, Г. П. Мурашко, А. Ф. Носкова. – М.: М: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого президента России Б. Н. Ельцина, 2008. – 807 с.
2. Восточная Европа в документах российских архивов. 1949–1953 гг.: [в 2-х т.] / Г. П. Мурашко (отв. ред.). – М.: Новосибирск: Сибирский хронограф, 1998. – Т. II: 1949 – 1953. – 1004 с.
3. СССР – Польша. Механизмы подчинения. 1944 – 1949. Сборник документов / Г. А. Бордюгов, А. Косеский, Г. Ф. Матвеев, и др. – М.: АИРО-XX, 1995. – 382 с.
4. Archiwum Akt Nowych, Warszawa, zesp. KC PZPR, sygn. 237/VIII-1, k. 42.
5. Centrum władzy: protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR; wybór z lat 1949 – 1970 / oprac. A. Dudek, A. Kochański, K. Persak. – Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 2000. – 436 s.
6. Dudek A. Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970 / "A. Dudek. – Kraków: PiT, 1995. – 280 s.
7. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z 1949 r. – Nr. 45. – Poz. 334. – S. 959.
8. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z 1949 r. – Nr. 45. – Poz. 335. – S. 960.
9. Poksiński J. Przeciw Kościołowi // Karta. – 1992. – № 9. – S. 137-139.
10. Polska Ludowa a Kościół katolicki: fakty i dokumenty. – Warszawa: Wydział Propagandy KC PZPR, 1950. – 229, [3] s.
11. Polska Partia Robotnicza: dokumenty programowe 1942 – 1948 / Wyboru i opracowania dokumentów dokonał zespół M. Malinowski. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1984. – 648 s.
12. Polska w latach 1949 – 1956: dokumenty i materiały / Wyboru dokonali, wstępem i przyp. opatrzyli A. Hutnikiewicz i A. Wątor. – Szczecin : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1999. – 251 s.

O. Antoniuk, Ph.D in History, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE POLICY OF THE COMMUNIST POWER RELATING CATHOLIC CHURCH IN POLAND (1948–1949)

The article deals with relationships between government and the Catholic Church from the Polish United Workers' Party creation in December 1948 until the breakdown of the government-episcopacy negotiations in December 1949.

Communist authorities tried to eliminate the church's independence and to control it. For that purpose during in 1949 a lot of political, administrative, economical anticlerical operations were realized. Religious meetings and processions were controlled. Medical services of the episcopacy were nationalized. Many tutors were not able to teach religion at school. Church schools were closed or became ordinary one. The authorities started to control church tax. Polish security services arrested 98 monks and priests.

On 5 August 1949 negotiations of the commission that included members of the episcopacy and the authorities started. The government demanded a church to support the reforms, especially collectivization of the villages. Meanwhile, the question of village's cooperation was almost unacceptable for the episcopacy. Impossibility of the compromise led to the breakdown of the negotiations in December 1949.

Key words: Catholic Church, communist power, secularization, religion, clergy, episcopate.

13. Peter R. Kościół w PRL. Dokumenty 1945-1959 / R. Peter. – Poznań: W Drodze, 1994. – T. I. – 779 s.
14. Sobór-Swiderska A. Jakub Berman. Biografia komunisty / A. Sobór-Swiderska. – Warszawa: IPN, 2009. – 620 s.
15. Sowa A.L. Od Drugiej do Trzeciej Rzeczypospolitej (1945 – 2001) / A. L. Sowa // Wielka historia Polski. – Kraków: Fogra, 2001. – T. 10. – 416 s.
16. Trybuna Ludu. – 1949. – 20 marca.
17. Trybuna Ludu". – 1949. – 27 lipca.
18. Trybuna Wolności. – 1948. – 21-27 grudnia.
19. Wierzbicki M. Związek Młodzieży Polskiej i jego członkowie. Studium z dziejów funkcjonowania stalinowskiej organizacji młodzieżowej / M. Wierzbicki. – Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Wydawnictwo "TRIO", 2006. – 490 s.
20. Zwoliński P. Sytuacja Kościoła łódzkiego w pierwszych latach po II wojnie światowej // Władze komunistyczne wobec Kościoła katolickiego w Łódzkiem 1945-1967 / red. J. Wróbel i L. Próchniak. – Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2005. – S. 39-48.
21. Żaryn J. Kościół a władza w Polsce. 1945-1950 / J. Żaryn. – Warszawa: DiG, 1997. – 388 s.

References

1. VOLOKITINA, T. V., MURASHKO, H. P., NOSKOVA, A. F. (2008) *Moskva i Vostochnaia Evropa. Vlast i tserkov v period obshchestvennykh transformatsiy 40-50 hodov XX veka. Ocherki istorii*. Moscow: Rossijskaya politicheskaya entsiklopediya (ROSSPEN); Fond Pervogo prezidenta Rossii B. N. Eltsina.
2. MURASHKO, G. P. (ed.) (1998) *Vostochnaya Evropa v dokumentakh rossijskikh arkhivov. 1944-1953 hh.: [in 2 vol.]*. Vol. II. 1949-1953. Moscow; Novosibirsk: Sibirskij khronograf.
3. BORDYUGOV, G. A., KOSESKIJ, A., MATVEEV, G. F. et al (1995) *SSSR–Polsha. Mekhanizmy podchinieniya. 1944 – 1949. Sbornik dokumentov*. Moscow: AIRO-XX.
4. Archiwum Akt Nowych, Warszawa, zespół KC PZPR, sygn. 237/VIII-1, k. 42.
5. DUDEK, A., KOCHAŃSKI, A., PERSAK, K. (2000) *Centrum władzy: protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR; wybór z lat 1949 – 1970*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk.
6. DUDEK, A. (1995) *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970*. Kraków: PiT.
7. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z 1949 r. 45, poz. 334, 959.
8. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z 1949 r. 45, poz. 335, 960.
9. POKSIŃSKI, J. (1992) Przeciw Kościołowi. *Karta*. 9, 137-139.
10. ANON (1950) *Polska Ludowa a Kościół katolicki: fakty i dokumenty*. Warszawa: Wydział Propagandy KC PZPR.
11. MALINOWSKI, M. (ed.) (1984) *Polska Partia Robotnicza: dokumenty programowe 1942 – 1948*. Warszawa: Książka i Wiedza.
12. HUTNIKIEWICZ, A., WĄTOR, A. (1999) *Polska w latach 1949 – 1956: dokumenty i materiały*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
13. PETER, R. (1994) *Kościół w PRL. Dokumenty 1945-1959*. Vol. I. Poznań: W Drodze
14. SOBÓR-SWIDERSKA, A. (2009) *Jakub Berman. Biografia komunisty*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.
15. SOWA, A. L. (2001) Od Drugiej do Trzeciej Rzeczypospolitej (1945 – 2001). In: *Wielka historia Polski*. Vol. 10. Kraków: Fogra.
16. *Trybuna Ludu* (1949). 20 March.
17. *Trybuna Ludu* (1949). 27 July.
18. *Trybuna Wolności* (1948). 21-27 December.
19. WIERZBICKI, M. (2006) *Związek Młodzieży Polskiej i jego członkowie. Studium z dziejów funkcjonowania stalinowskiej organizacji młodzieżowej*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Wydawnictwo "TRIO".
20. ZWOLIŃSKI, P. (2005) Sytuacja Kościoła łódzkiego w pierwszych latach po II wojnie światowej. In: J. Wróbel, L. Próchniak (eds.) *Władze komunistyczne wobec Kościoła katolickiego w Łódzkiem 1945 – 1967*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2005, 39-48.
21. ŻARYN, J. (1997) *Kościół a władza w Polsce. 1945 – 1950*. Warszawa: DiG, 1997.

Надійшла до редколегії 06.07.16